

اللهم صل على محمد وآل محمد

دانشکده علوم اقتصادی و اداری

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد در رشته علوم اقتصادی

موضوع:

تأثیر عوامل اقتصادی-اجتماعی بر فقر در ایران

استاد راهنما:

دکتر زهرا میلا علمی

استاد مشاور:

دکتر زهرا کریمی موغاری

دانشجو:

سمانه ابراهیم پور

بهمن ۱۳۹۰

شکر ایزد بلندمرتبه برای همه نعمت‌هایی که به من ارزانی داشته‌است؛

سپاس از فرشته مهربان، مادرم و تلاش‌گر خستگی‌ناپذیر، پدرم؛

و قدرانی از همه اساتید بزرگوار، به‌ویژه

سرکار خانم دکتر زهرا میلا علمی؛ استاد صبور و همراه با محبت؛

تقدیم به او؛

که عاشقانه تلاش می‌کند.

چکیده:

فقر از جمله مشکلاتی است که جوامع را در رسیدن به توسعه‌ی مطلوب و پایدار ناکام می‌گذارد. مسائل و مشکلات متعددی که در پی محرومیت و فقر پدید می‌آید، مبارزه با آن را ضروری می‌نماید. از این‌رو، امحای فقر در دهه‌های اخیر جایگاه ویژه‌ای در سیاست‌گذاری همه کشورها، به‌خصوص کشورهای در حال توسعه، پیدا کرده‌است. در ایران نیز از برنامه اول توسعه اقتصادی- اجتماعی بر کاهش فقر تأکید شده‌است. برای ریشه‌کنی فقر از جامعه نیاز است که شناخت نسبتاً دقیقی از پدیده فقر و عوامل مؤثر بر آن وجود داشته باشد. به دلیل اهمیت موضوع، در این مطالعه بعد از محاسبه خط فقر با روش ۵۰ درصد میانگین مخارج، با استفاده از مدل لاجیت داده‌های تابلویی و ریزداده‌های طرح هزینه- درآمد خانوار در سال ۱۳۸۸، مهم‌ترین عوامل اقتصادی- اجتماعی اثرگذار بر فقر شناسایی شد. به این ترتیب پس از شناسایی فقرا و توصیف برخی از ویژگی‌های اقتصادی- اجتماعی خانوار فقیر، با در نظر گرفتن متغیرهای توضیحی سن و جنسیت سرپرست خانوار، سال‌های تحصیل وی، تعداد افراد باسواد، تعداد محصلین و تعداد افراد شاغل در خانوار، بعد خانوار، نسبت تعداد افراد دارای درآمد و سطح زیربنای محل سکونت، مدل مورد نظر این پایان‌نامه در دو منطقه شهری و روستایی برآورد گردید.

نتایج برآورد مدل نشان داد مرد سرپرست بودن خانوار در منطقه شهری اثر معنی‌داری بر کاهش فقر دارد. اما در منطقه روستایی اثر معنی‌داری مشاهده نشد. همچنین متغیرهای سال‌های تحصیل و بعد خانوار و بیکاری سرپرست خانوار اثر معنی‌داری بر احتمال قرارگیری خانوار در دایره فقر، در هر دو منطقه شهری و روستایی دارند درحالی‌که متغیرهای سال‌های تحصیل سرپرست خانوار، تعداد افراد باسواد و شاغل در خانوار می‌توانند از عوامل اثرگذار بر خروج خانوار از فقر باشند. علاوه بر این، تأثیر سن سرپرست خانوار بر فقر U شکل بوده‌است. یعنی در سال‌های جوانی و میان‌سالی احتمال خروج از فقر وجود دارد درحالی‌که با کهنولت سن و ورود به دوران پیری احتمال قرارگیری در دایره فقر افزایش می‌یابد.

واژه‌های کلیدی: خط فقر، محاسبه خط فقر با روش ۵۰ درصد میانگین مخارج، مدل لاجیت داده‌های تابلویی، ریزداده‌های

طرح هزینه- درآمد خانوار در سال ۱۳۸۸، ایران.

فهرست مطالب:

شماره صفحه

عنوان

۲ ..... فصل اول: کلیات پژوهش

۲ ..... ۱-۱- مقدمه و بیان مسئله

۲ ..... ۲-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

۳ ..... ۳-۱- فرضیات پژوهش

۳ ..... ۴-۱- اهداف و سؤالات پژوهش

۴ ..... ۵-۱- حدود پژوهش

۴ ..... ۶-۱- روش پژوهش

۴ ..... ۷-۱- ساختار پژوهش

۶ ..... فصل دوم: مروری بر ادبیات موضوع و مطالعات انجام شده

۶ ..... ۱-۲- مقدمه

۶ ..... ۲-۲- تعاریف فقر

۱۱ ..... ۳-۲- خط فقر

۱۲ ..... ۴-۲- روش‌های تعیین خط فقر

۱۳ ..... ۱-۴-۲- روش اندازه‌گیری خط فقر بر اساس نیاز کالری (روش پژویان)

۱۳ ..... ۲-۴-۲- روش اندازه‌گیری خط فقر بر اساس ۵۰ و ۶۶ درصد میانگین مخارج

۱۴ ..... ۳-۴-۲- تعیین خط فقر بر اساس ۵۰ یا ۶۶ درصد میانه مخارج خانوارها

۱۴ ..... ۴-۴-۲- تعیین خط فقر بر پایه معکوس ضریب انگل

۱۵ ..... ۵-۴-۲- تعیین خط فقر بر پایه معکوس ضریب انگل فقرا

۱۵ ..... ۵-۲- شاخص‌های فقر

۱۶ ..... ۱-۵-۲- نسبت سرشمار

۱۷ ..... ۲-۵-۲- نسبت شکاف فقر

۱۷ ..... ۳-۵-۲- نسبت شکاف درآمد

۱۹	۴-۵-۲- شاخص سن
۱۹	۵-۵-۲- شاخص کاکوانی
۲۰	۶-۵-۲- شاخص فوستر، گریر و توربک
۲۱	۶-۲- علل ایجاد فقر
۲۴	۷-۲- مروری بر مطالعات انجام شده
۲۴	۱-۷-۲- مطالعات انجام شده در داخل کشور
۳۵	۲-۷-۲- مطالعات انجام شده در خارج از کشور
۴۳	فصل سوم: روش تحقیق و توصیف داده‌ها
۴۳	۱-۳- مقدمه
۴۳	۲-۳- توضیح مفاهیم
۴۳	۱-۲-۳- انتخاب درآمد یا هزینه به عنوان معیاری جهت اندازه گیری فقر
۴۴	۲-۲-۳- تعریف خانوار و سرپرست خانوار
۴۵	۳-۲-۳- واحد تحلیل
۴۵	۳-۳- الگوی مورد استفاده
۵۰	۴-۳- توصیف و سازماندهی داده‌ها
۵۰	۱-۴-۳- بررسی گروه سنی و جنسیت سرپرستان خانوار
۵۵	۲-۴-۳- بررسی وضع زناشویی سرپرستان خانوار
۵۷	۳-۴-۳- بررسی گروه تحصیلی سرپرستان خانوار
۵۹	۴-۴-۳- بررسی وضع فعالیت سرپرستان خانوار
۶۱	۵-۴-۳- بررسی نحوه تصرف محل سکونت خانوار
۶۵	فصل چهارم: برآورد الگو و تحلیل نتایج آن
۶۵	۱-۴- مقدمه
۶۵	۲-۴- تفکیک خانوارهای فقیر
۶۷	۳-۴- بررسی ویژگی‌های اقتصادی- اجتماعی خانوارهای فقیر

۶۷ ..... ۱-۳-۴ سن و جنسیت سرپرست خانوار

۷۴ ..... ۲-۳-۴ وضع زناشویی سرپرست خانوار

۷۶ ..... ۳-۳-۴ گروه تحصیلی سرپرست خانوار

۷۸ ..... ۴-۳-۴ وضع فعالیت سرپرست خانوار

۸۱ ..... ۴-۴ برآورد الگو و تحلیل نتایج

۸۷ ..... **فصل پنجم: جمع بندی، نتیجه گیری و پیشنهادها**

۸۷ ..... ۱-۵ جمع بندی

۸۸ ..... ۲-۵ نتیجه گیری

۸۹ ..... ۳-۵ پیشنهادها

۸۹ ..... ۱-۳-۵ پیشنهادهای سیاستی

۸۹ ..... ۲-۳-۵ پیشنهادها برای مطالعات آتی

۹۰ ..... منابع و مآخذ

۹۵ ..... پیوست ها

فهرست جداول:

عنوان	شماره صفحه
جدول ۱-۲- خلاصه مطالعات انجام شده در داخل کشور (دسته دوم مطالعات).....	۳۳
ادامه جدول ۱-۲- خلاصه مطالعات انجام شده در داخل کشور (دسته دوم مطالعات).....	۳۴
جدول ۲-۲- خلاصه مطالعات انجام شده در خارج از کشور.....	۴۰
ادامه جدول ۲-۲- خلاصه مطالعات انجام شده در خارج از کشور.....	۴۱
جدول ۱-۳- تقسیم‌بندی استان‌های کشور.....	۴۷
جدول ۲-۳- تعداد سرپرستان خانوارهای شهری بر حسب گروه سنی به تفکیک مناطق در ایران.....	۵۱
جدول ۳-۳- تعداد سرپرستان خانوارهای روستایی بر حسب گروه سنی به تفکیک مناطق در ایران.....	۵۲
جدول ۴-۳- ترکیب جنسیتی سرپرستان خانوارهای شهری به تفکیک مناطق در ایران.....	۵۴
جدول ۵-۳- ترکیب جنسیتی سرپرستان خانوارهای روستایی به تفکیک مناطق در ایران.....	۵۵
جدول ۶-۳- بررسی وضع زناشویی سرپرستان خانوارهای شهری به تفکیک مناطق در ایران.....	۵۶
جدول ۷-۳- بررسی وضع زناشویی سرپرستان خانوارهای روستایی به تفکیک مناطق در ایران.....	۵۷
جدول ۸-۳- تعداد سرپرستان خانوارهای شهری بر حسب گروه تحصیلی به تفکیک مناطق در ایران.....	۵۸
جدول ۹-۳- تعداد سرپرستان خانوارهای روستایی بر حسب گروه تحصیلی به تفکیک مناطق در ایران.....	۵۹
جدول ۱۰-۳- بررسی وضع فعالیت سرپرستان خانوارهای شهری به تفکیک مناطق در ایران.....	۶۰
جدول ۱۱-۳- بررسی وضع فعالیت سرپرستان خانوارهای روستایی به تفکیک مناطق در ایران.....	۶۱
جدول ۱۲-۳- بررسی وضعیت نحوه تصرف محل سکونت خانوارهای شهری به تفکیک مناطق در ایران.....	۶۲
جدول ۱۳-۳- بررسی وضعیت نحوه تصرف محل سکونت خانوارهای روستایی به تفکیک مناطق در ایران.....	۶۳
جدول ۱-۴- خط فقر محاسباتی بر پایه روش ۵۰٪ میانگین هزینه سرانه خانوار در سال ۱۳۸۸.....	۶۵
جدول ۲-۴- نرخ فقر شهری در مناطق مختلف ایران در سال ۱۳۸۸.....	۶۶
جدول ۳-۴- نرخ فقر روستایی در مناطق مختلف ایران در سال ۱۳۸۸.....	۶۷
جدول ۴-۴- تعداد سرپرستان خانوارهای فقیر شهری بر حسب گروه سنی به تفکیک مناطق در ایران.....	۶۸
جدول ۵-۴- تعداد سرپرستان خانوارهای فقیر روستایی بر حسب گروه سنی به تفکیک مناطق در ایران.....	۶۹

- جدول ۴-۶- ترکیب جنسیتی سرپرستان خانوارهای فقیر شهری به تفکیک مناطق در ایران ۷۲
- جدول ۴-۷- ترکیب جنسیتی سرپرستان خانوارهای فقیر روستایی به تفکیک مناطق در ایران ۷۳
- جدول ۴-۸- بررسی فقر زنان به تفکیک منطقه شهری و روستایی در ایران ۷۴
- جدول ۴-۹- بررسی فقر مردان به تفکیک منطقه شهری و روستایی در ایران ۷۴
- جدول ۴-۱۰- وضع زناشویی سرپرستان خانوارهای فقیر شهری به تفکیک مناطق در ایران ۷۵
- جدول ۴-۱۱- وضع زناشویی سرپرستان خانوارهای فقیر روستایی به تفکیک مناطق در ایران ۷۶
- جدول ۴-۱۲- تعداد سرپرستان خانوارهای فقیر شهری بر حسب گروه تحصیلی به تفکیک مناطق در ایران ۷۷
- جدول ۴-۱۳- تعداد سرپرستان خانوارهای فقیر روستایی بر حسب گروه تحصیلی به تفکیک مناطق در ایران ۷۸
- جدول ۴-۱۴- وضع فعالیت سرپرستان خانوارهای فقیر شهری به تفکیک مناطق در ایران ۷۹
- جدول ۴-۱۵- وضع فعالیت سرپرستان خانوارهای فقیر روستایی به تفکیک مناطق در ایران ۸۰
- جدول ۴-۱۶- نتایج برآورد مدل لاجیت داده‌های تابلویی با اثرات تصادفی به روش حداکثر درستنمایی در سال ۱۳۸۸ ..... ۸۲
- جدول ۴-۱۷- جهت تأثیر متغیرهای توضیحی در احتمال فقیر بودن خانوارها ۸۳

فهرست نمودارها:

شماره صفحه

عنوان

نمودار ۴-۱- رابطه سن سرپرست با درصد فقر خانوارهای فقیر در مناطق شهری ایران ۷۰

نمودار ۴-۲- رابطه سن سرپرست با درصد فقر خانوارهای فقیر در مناطق روستایی ایران ۷۱

فهرست شکل‌ها:

عنوان

شکل ۲-۱- ساختار فقر

شماره صفحه

۲۲

فصل اول

کلیات پژوهش

فصل اول: کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه و بیان مسئله

فقر از جمله مسائلی است که همواره مورد توجه اندیشمندان اقتصادی و اجتماعی خصوصاً اقتصاددانان توسعه بوده و در دهه‌های اخیر جایگاه ویژه‌ای در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کشورها به‌ویژه کشورهای توسعه نیافته، پیدا کرده‌است. زیرا از یک طرف کاهش فقر تضمینی برای توسعه اقتصادی پایدار تلقی می‌شود و از طرف دیگر، توسعه اقتصادی پایدار برای کاهش دائمی فقر ضروری است. بنابراین، لازمه‌ی رسیدن به رشد و توسعه اقتصادی کاهش فقر است. علاوه بر این، نهادهای بین‌المللی نیز به کاهش فقر و ریشه‌کن کردن آن بسیار تأکید دارند و از اولین اهداف توسعه هزاره سوم کاهش فقر است.

در ایران نیز کاهش و ریشه‌کنی فقر یکی از اهداف اساسی مورد توجه مسئولان و سیاست‌گذاران می‌باشد. در این راستا، برای مبارزه با فقر در قالب برنامه‌های توسعه، پیش‌بینی‌هایی صورت گرفته و چندین بار لایحه فقر زدایی تهیه و تنظیم شده‌است. با توجه به اهمیت مبارزه با فقر و به منظور موفقیت بیشتر طرح‌ها و برنامه‌ها، ضروری است این مسئله از جنبه‌های نظری مورد بررسی قرار گیرد و عوامل مؤثر بر آن شناسایی و مشخص شوند. به این منظور این مطالعه در پی آن است تا با استفاده از مدل اقتصاد سنجی وریز داده‌های طرح هزینه - درآمد خانوار در سال ۱۳۸۸، برخی از عوامل تأثیرگذار بر فقر را تعیین نماید.

۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش

فقر پدیده‌ای ناخوشایند و از جمله مسائل اقتصادی- اجتماعی است که از دیرباز یکی از مشکلات اساسی جوامع بشری بوده و به نوعی همه‌ی کشورهای جهان را درگیر خود ساخته‌است. فقر و محرومیت پدیده‌ای است که همواره از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد، در نتیجه اعضای خانوارهای فقیر در دور باطل فقر می‌مانند و در این دایره بسته حرکت می‌کنند و همواره با مصایب و مشکلات ناشی از فقر مواجه

می‌شوند. مشکلاتی که خانوارهای فقیر با آن مواجه هستند نه تنها گریبان‌گیر خودشان می‌باشد بلکه جامعه را نیز دچار آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی جدی می‌کند. مسائل متعددی که در پی عدم دسترسی به امکانات و محرومیت پدید می‌آید سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان را به تلاش در جهت امحای فقر رهنمون ساخته‌است؛ به نحوی که در ایران از اولین برنامه توسعه اقتصادی- اجتماعی جمهوری اسلامی (سال ۱۳۶۸) بر مسئله فقرزدایی در میان گروه‌های مختلف تأکید شده‌است و همچنان این موضوع از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. برای برنامه‌ریزی‌های دقیق و جامع، شناسایی عوامل مؤثر بر فقر خانوارها ضروری است.

۳-۱- فرضیات پژوهش

- افزایش سطح تحصیلات سرپرست خانوار احتمال فقیر بودن خانوار را کاهش می‌دهد.
- زن سرپرست بودن خانوار احتمال فقیر بودن خانوار را افزایش می‌دهد.
- افزایش بعد خانوار احتمال فقیر بودن خانوار را افزایش می‌دهد.

۴-۱- اهداف و سؤالات پژوهش

با توجه به اهمیت امحای فقر در جهت رسیدن به توسعه پایدار، به منظور برنامه‌ریزی‌های مناسب و کارا ابتدا باید عوامل مؤثر بر فقر خانوارها شناسایی شوند. در راستای این مهم، این پژوهش در پی آن است که عوامل اقتصادی- اجتماعی اثرگذار بر فقر را در ایران تعیین نماید. از جمله سؤالاتی که پاسخ‌گویی به آنها مدنظر می‌باشد، این است که آیا افزایش سطح تحصیلات سرپرست خانوار می‌تواند راهی برای کاهش فقر باشد؟ و این که آیا احتمال قرار گرفتن خانوارهای زن سرپرست در دایره فقر بیشتر می‌باشد یا خیر. به دنبال پاسخ به این سؤالات و فرضیه‌های طرح‌شده بر اساس آن، تحقیق حاضر شکل گرفت.

۱-۵- حدود پژوهش

دوره زمانی مورد مطالعه در این پایان نامه سال ۱۳۸۸ و قلمرو مکانی آن کشور ایران است.

۱-۶- روش پژوهش

در این مطالعه جهت بررسی عوامل اقتصادی- اجتماعی اثرگذار بر فقر در ایران در سال ۱۳۸۸، از مدل لاجیت داده‌های تابلویی استفاده شده است. به عبارت بهتر در این مطالعه از مدل لاجیت با داده‌های تابلویی و روش برآورد اثرات تصادفی استفاده شده است. در واقع تفاوت مطالعه حاضر با سایر مطالعات انجام شده در ایران، در کاربرد روش برآورد تابلویی برای تعیین میزان احتمال عوامل مؤثر بر فقر است. در این پژوهش پس از مروری بر مطالعات تجربی صورت گرفته در داخل و خارج کشور در زمینه فقر، به جمع‌آوری داده‌ها پرداخته شد. داده‌های مورد استفاده در این مطالعه، ریزداده‌های طرح هزینه- درآمد خانوار در سال ۱۳۸۸، منتشر شده توسط مرکز آمار ایران می‌باشد.

۱-۷- ساختار پژوهش

این پایان نامه در ۵ فصل تدوین شده است. فصل اول کلیات تحقیق است. در فصل دوم مفاهیم مرتبط با فقر، تعریف و روش‌های متفاوت اندازه‌گیری فقر بیان شده‌اند. بخش پایانی فصل دوم مروری بر مطالعات تجربی انجام شده در داخل و خارج کشور است. فصل سوم به روش تحقیق و توصیف داده‌های مورد استفاده در این پایان نامه می‌پردازد. در واقع در بخش اول الگوی مورد استفاده توضیح داده می‌شود و در بخش دیگر آن، برخی از ویژگی‌های خانوارهای نمونه مورد واکاوی قرار گرفته است. فصل چهارم به برآورد الگو و تحلیل یافته‌های تحقیق اختصاص دارد. در این فصل پس از محاسبه خط فقر و توصیفی از برخی از ویژگی‌های خانوارهای فقیر، برآورد مدل مورد نظر صورت گرفته و بر اساس آن نتایج تحلیل شده‌اند. فصل پایانی (فصل پنجم) به جمع‌بندی و پیشنهادها اختصاص دارد.

فصل دوم

مروری بر ادبیات موضوع
ومطالعات انجام شده

فصل دوم: مروری بر ادبیات موضوع و مطالعات انجام شده

۲-۱- مقدمه

علی‌رغم اهمیت مسأله فقر و ضرورت مطالعه این پدیده در سطح خانوار، هنوز تعریف و روش واحدی برای اندازه‌گیری آن وجود ندارد. تعاریف فقر متفاوت است و بر حسب فرهنگ‌های متفاوت و در زمان‌های مختلف دستخوش تغییراتی می‌شود. همچنین روش‌های متفاوتی جهت اندازه‌گیری فقر ارائه شده‌است که استفاده یکی به جای دیگری دلیل برتری آن به سایر روش‌ها نیست. از این رو در مطالعات، کاربرد هر یک از آن‌ها را به محقق واگذار نموده‌اند.

با وجود چالشی بودن تعاریف و روش‌های محاسبه فقر، به دلیل اهمیت موضوع در ابعاد سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن، مقالات بسیاری در این زمینه نوشته شده‌است. در این مطالعه همانند سایر مطالعات بعد از ارائه مقدمه، ادبیات فقر و مبانی تجربی آن پیش از انجام مطالعه معرفی می‌گردد. بدین منظور این فصل مشتمل بر ۷ بخش است. پس از مقدمه در بخش اول، تعاریف فقر در بخش دوم ارائه می‌شود. در بخش سوم به تعریف خط فقر و در بخش چهارم به توضیح روش‌های اندازه‌گیری آن پرداخته می‌شود. بخش پنجم به شاخص‌های فقر و بخش ششم به علل ایجاد فقر اختصاص دارند. بخش پایانی این فصل (بخش هفتم) مرور مختصری بر مطالعات انجام شده در زمینه فقر در داخل و خارج از کشور خواهد بود.

۲-۲- تعاریف فقر^۱

به‌طور کلی می‌توان اظهار کرد که فقر، همان‌طور که معادل‌های فارسی آن، نداری و بی‌چیزی است، از نوعی ناتوانی در به‌دست آوردن یا نگاه‌داشتن امکانات مادی لازم سرچشمه می‌گیرد. این ناتوانی ممکن است از فقدان استعدادهای جسمی و روانی - به صورت موقت یا دائم - یا از فراهم نبودن شرایط اجتماعی و

---

^۱ poverty

اقتصادی لازم برای استفاده از استعدادها و منابع موجود ناشی شود (مهریار، ۱۳۷۳). اما به دلیل ماهیت پیچیده و چند بعدی فقر، صاحب‌نظران و اندیشمندان این حوزه تعاریف متفاوتی برای آن ارائه داده‌اند. می‌توان اظهار کرد که در برخی موارد توافقی در مورد تعاریف و جنبه‌های مختلف فرق وجود ندارد، اما همه‌ی محققان بر این باورند که تنها با استفاده از یک تعریف از پیش تعیین شده می‌توان فقیر را از غیرفقیر جدا کرد. به عبارت دیگر همیشه فقر ناشی از مقایسه‌ی بین یک شرط از پیش تعیین شده و یک مشاهده می‌باشد (راغفر و ابراهیمی، ۱۳۸۶). به منظور شناخت تعاریف موجود، نگاه برخی از صاحب‌نظران در این حوزه مطرح می‌شود.

از نظر تانسندها^۱ (۱۹۶۲) فقر و حداقل معاش^۲ مفاهیم مرتبطی هستند که فقط می‌شود آن‌ها را در ارتباط با منابع مادی و معنوی که برای اعضای هر جامعه‌ای در زمان معینی در دسترس هستند، تعریف کرد. تانسندها معتقد است زمانی افراد، خانوارها و گروه‌های جمعیتی را می‌توان فقیر به حساب آورد که با کمبود یا نبود منابع برای کسب انواع رژیم‌های غذایی، مشارکت در فعالیت‌ها و شرایط و امکانات معمول زندگی مواجه باشند. او همچنین بیان می‌کند که نیازهای زندگی ثابت نیستند و دائماً با تغییراتی که در جامعه و محصولات اتفاق می‌افتد، تغییر می‌یابند.

راونتری^۳ (۱۹۰۱)، فقر اولیه یا اساسی^۴ را نداشتن درآمد کافی برای کسب حداقل لوازم مورد نیاز به منظور احراز و نگهداری کارایی جسمانی محض تعریف کرده‌است. این تعریف که با مفهوم فقر مطلق ارتباط دارد، هنوز هم در مورد کشورهای در حال توسعه قابل استفاده می‌باشد. به نظر راونتری، در مقابل فقر اولیه، فقر ثانویه^۵ قرار دارد که علی‌رغم وجود درآمد کافی ظهور می‌کند. این نوع فقر، عمدتاً از ناتوانی فرد در مصرف صحیح درآمد خود سرچشمه می‌گیرد.

---

^۱Townsend

^۲Subsistence

^۳Rowntree

^۴ Primary Poverty

^۵ Secondary Poverty

سن^۱ (۱۹۸۱) معتقد است تمامی تعاریف در مورد فقر به نوعی به محرومیت^۲ اشاره می‌کنند. محرومیت خود یک مفهوم نسبی است که بر اساس هنجارهایی^۳ تعریف می‌شود که در مکان‌ها و زمان‌های مختلف، متفاوت است. سن (۱۹۸۳) این‌طور بیان می‌کند که مطلق بودن نیازها به معنای ثابت بودن آن‌ها در طول زمان نیست.

بعضی از صاحب‌نظران مانند اتکینسن^۴ (۱۹۸۹) بین دو برداشت مختلف از فقر تفاوت قایل شده‌اند. یکی از این دو، مفهوم فقر به عنوان عدم دسترسی به امکانات معیشتی معین است که طبق آن هرگاه کل هزینه‌ها یا میزان مصرف کالاهای خاصی توسط فرد از حد معینی کمتر باشد وی فقیر تلقی می‌شود. مفهوم دیگر، حق برخورداری از حداقل خاصی از منابع و امکانات اقتصادی و اجتماعی است، که اگر درآمد فرد از میزان معینی پایین‌تر باشد به آن‌ها دسترسی نخواهد داشت. در مفهوم اخیر، حق برخورداری از حداقل درآمد مهم است و نه نحوه مصرف آن.

مفهوم محرومیت و فقر در طی زمان و بر اثر تحولات اقتصادی در قرن اخیر تغییر یافته‌است. در آغاز قرن بیستم، برداشت رایج از فقر و محرومیت در کشورهایی که امروزه جزو کشورهای توسعه یافته تلقی می‌شوند، ناتوانی در ارضای حداقل احتیاجات غذایی و زیستی لازم برای ادامه حیات بود.

در گزارش توسعه بانک جهانی (مبارزه با فقر، ۲۰۰۱-۲۰۰۰) این‌طور مطرح می‌شود که فقر چیزی فراتر از عدم تکافوی درآمد یا توسعه انسانی پایین است. فقر همان آسیب‌پذیری و فقدان حضور، قدرت و ابراز عقیده می‌باشد. به دلیل همین ماهیت چند بعدی پیچیده فقر، ارائه راهبردی برای کاهش فقر نیز امری پیچیده و دشوار است. به بیانی دیگر برای ارائه راهبردی جامع، لازم است عوامل مختلف از جمله فرهنگی و اجتماعی لحاظ شوند (ص ۳۸). فقیر بودن یعنی گرسنه بودن، فقدان سرپناه و پوشاک، بیمار بودن و درمان نشدن، بی‌سواد بودن و مدرسه نرفتن. اما برای فقرا در فقر زیستن چیزی فراتر از این است. فقیران به ویژه در

---

¹ Sen

² deprivation

³ norms

⁴ Atkinson

مقابل وقایع ناسازگار بیرون از اراده خود آسیب‌پذیرند؛ اغلب نهادهای حکومتی و جامعه با آنان بدرفتاری دارند و در آن نهادها، محلی از اعراب ندارند (ص ۴۳).

بنابراین، با توجه به تنوع دیدگاه‌ها در این زمینه می‌توان گفت که آرایه تعریفی که برای زمان‌ها و مکان‌های مختلف یکسان باشد، ممکن نیست. به‌طور کلی فقر، هنگامی در یک جامعه بروز می‌کند که رفاه فرد یا خانوار در سطحی کمتر از سطح استاندارد جامعه مورد نظر قرار داشته باشد. به‌عبارت دیگر فرد یا خانوار فقیر فاقد قابلیت و توانایی لازم و کافی برای تأمین ضروریات و نیازهای اساسی زندگی می‌باشد. اما ضروریات زندگی خود مسأله‌ای است که توافق کامل در مورد آن وجود ندارد. به بیان دیگر، نیاز خود یک مفهوم پویا است که با پیشرفت علوم و تکنولوژی و تمدن بشری متحول می‌شود و شکل‌ها و اقسام گوناگونی به خود می‌گیرد (راغفر و ابراهیمی، ۱۳۸۶).

فقر بر اساس دیدگاه‌های مختلف تقسیم‌بندی می‌شود، اما از آنجا که زاویه‌ی دید ما صرفاً اقتصادی است، بنابراین بیشتر بر جنبه‌های مادی فقر تمرکز خواهد شد و از بررسی مطالعه انواع دیگر فقر نظیر فقر ذهنی، فقر قابلیت، معنوی و ... پرهیز خواهد شد.

فقر امکان دارد حالت مطلق^۱ داشته باشد و از محرومیت یا ناتوانی فرد در کسب حداقل لوازم معاش^۲ و ارضای نیازهای اساسی^۳ سرچشمه بگیرد (مهریار، ۱۳۷۳). اگر فردی در سطحی کمتر از این حداقل باشد توان لازم برای ادامه زندگی را نخواهد داشت. به‌عبارت دیگر، فرد یا خانواری در این رویکرد فقیر محسوب می‌شود که درآمد کافی برای برآورده ساختن نیازهای اولیه‌اش نداشته باشد. در این دیدگاه، نیازهای اولیه یا اساسی نقش مهمی را ایفا می‌کنند. بنابراین در شناسایی فقر مطلق، اولین گام تعیین حداقل نیازهای اساسی است و تعریف فقر مطلق بستگی به چگونگی تعریف سطح حداقل دارد. مفهوم حداقل رفاه یا حداقل معاش مفهومی است که تعریف واحدی برای آن وجود ندارد و کوچکترین تغییر در مفهوم آن موجب تغییر اساسی در اندازه فقر می‌شود. بوت و راونتری از پیشگامان مطالعه فقر به صورت مطلق در انگلستان می‌باشند.

---

^۱Absolute

^۲Minimal Standards of Living

^۳Basic Necessities